

NASRETTİN HOCA ARAŞTIRMALARINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER VE BİR DEĞERLENDİRME*

Dr. Dilaver DÜZGÜN**

ÖZET

En ünlü Türk fıkra tipi Nasrettin Hoca'dır. Onunla ilgili araştırmaların birtakım zorlukları vardır. Nasrettin Hoca gerçekten yaşamış mıdır? Nerede doğmuş ve nerede yaşamıştır? Hangi işle meşgul olmuştur? Bütün bu soruları cevaplandırmak oldukça zordur. Nasrettin Hoca'nın ünü bütün dünyaya yayılmıştır. Bu nedenle, onun hakkında anlatılan çok sayıda fıkra vardır. Oysa bu fıkraların hepsinin ona ait olması imkansızdır. Fakat bu fıkraların her biri birer edebi metindir. Fıkraları bu yönüyle ele almamız ve onların ortaya çıkışı ile ilgili sebep ve sonuçları araştırmamız gerekir.

GİRİŞ

Türk fıkra tipleri içinde ünü en fazla yayılmış olanı, kuşkusuz Nasrettin Hoca'dır. O, "hem bir halk bilgesi olarak, hem de fıkra tipi olarak Türk milletinin yarattığı en büyük mizah temsilcisidir."¹ Gerek Nasrettin Hoca fıkralarının yayıldığı alanın genişliği, gerekse adına bağlı olarak anlatılan fıkraların çokluğu, araştırmacıların bu konu üzerinde yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bugüne kadar Nasrettin Hoca ile ilgili çok sayıda metin, araştırma, inceleme eseri ve makale yayımlanmıştır. Bu çalışmada Nasrettin Hoca araştırmalarında karşılaşılan temel sorunlar ele alınacak ve bu sorunlarla ilgili görüşler tartışılacaktır.

1. Nasrettin Hoca adlı bir kişi gerçekten yaşamış mıdır, yoksa o, muhayyel bir fıkra tipi midir?

Nasrettin Hoca'nın yaşamış bir kişi olmadığına inananların (Gündüz Akıncı)² yanı sıra onun hakkında "belki yaşamıştır (Seyfi Karabaş)³" biçiminde kanaat ortaya koyanlar ve "şüphesiz ki Nasrettin Hoca vardır (Dursun Yıldırım)⁴" yahut "Nasrettin Hoca'nın yaşamasından şüphe etmemiz için hiçbir sebep yoktur (Edmond

* 15.05.2002 tarihinde Atatürk Üniversitesi Kültür Merkezi'nde düzenlenen "Nasrettin Hoca" konulu panelde sunulan bildiri.

** Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi

¹ Dursun Yıldırım, Türk edebiyatında Bektaşî Fıkraları, Ankara 1999, s. 25

² Seyfi Karabaş, Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru, İstanbul 1999, s. 318

³ Karabaş, a.g.e., s. 319

⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 26

Saussey)⁵ biçiminde götüş belirtenler de mevcuttur. Onun yaşamış bir kişi olduğunu kabul edenlere göre Nasrettin Hoca, 1208'de Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine bağlı Hortu köyünde doğmuştur. Hortu köyünün imamı olan babasının ölümünden sonra Akşehir'e gitmiştir. Rivayetlere göre Konya'da medrese öğrenimi görmüş, köylerde hocalık, sonra kadılık ve bir ara müderrislik yapmıştır. Ziyaret edilen bir türbe halindeki mezarı Akşehir'dedir.⁶

Nasrettin Hoca adlı bir kişinin yaşam öyküsünü araştırmanın birinci derecede önemli olmadığını savunan Seyfi Karabaş, konuyla ilgili yorumunu şöyle sürdürür: "Nasrettin Hoca önce fıkradır, gülmececi, kendisine değgin inançların tümüdür, sonra gerçek bir kişidir; ona bağlanan anlatıların buldukları yerlerde niye buldukları sorusunun yanında bu anlatıların iyisi olan biri gerçekten yaşamış mıdır sorusu çok önemsizdir kanısındayım."⁷

Karabaş, bu konudaki düşüncelerini açıklığa kavuşturmak üzere şöyle bir örnelemeye baş vurur: "Nasrettin Hoca'nın Horto köyünde, tek katlı bir evde, 1206 yılında, 22 Nisan'da, saat 16:27'de, parçalı bulutlu bir günde kolay bir doğumla doğduğunu hiç kuşkuyla yer bırakmayacak bir biçimde öğrendik diyelim. Nasreddin Hoca'yı Nasreddin Hoca yapan şeylere değgin ne öğrenmiş oluruz?"⁸

2. Nasrettin Hoca fıkralarının belirleyici ve sınırlayıcı özellikleri var mıdır?

Ünü, Türkiye'yi ve diğer Türk topluluklarını aşarak bütün dünyaya yayılan Nasrettin Hoca'nın adına bağlı olarak çok sayıda fıkra ortaya konulmuştur. Bu çeşitlilik içinde Nasrettin Hoca kişiliğinin farklı biçimlerde yansıdığı görülür. Onun yaşadığı bölge, öğrenimi, mesleği, eşi, çocukları, aile hayatıyla ilgili ayrıntılar ve hayata bakış tarzı, her fıkrada farklı bir biçimde tezahür etmiştir. Bu durum karşısında bazı araştırmacılar "gerçek Nasrettin Hoca" tipini veya kişiliğini arama yoluna gitmişler, buna bağlı olarak fıkra metinleri arasında bir tercihte bulunma ihtiyacını duymuşlardır. Böyle bir kaygıyla yola çıkan Şükrü Kurgan, "Gerçek Nasrettin Hoca Hikâyelerini Ayırmakta Kimi Yararlı Ölçüler"⁹ başlığı altında şu görüşleri ortaya koymaktadır:

1. Bir hikâyede sarhoşluk ya da içki varsa, o hikâye Nasrettin Hoca'nın değildir, çünkü Nasrettin Hoca, içkiyi günah sayan sünni müslüman Türklerin gülmece tipidir.

2. Bir hikâyede ahmaklık, budalalık varsa ve o bir sıkıntıdan kurtulmak için aptallık taslamak, zekayı gizlemek değilse, bu hikâye Hoca'nın değildir.

⁵ Edmond Saussey, Türk Halk Edebiyatı, (çev.: İlhan Başgöz), Ankara 1952, s. 63

⁶ Şükrü Kurgan, Nasrettin Hoca, Ankara 1996, s. 10-11

⁷ Karabaş, a.g.e., s. 315

⁸ Karabaş, a.g.e., s. 314

⁹ Kurgan, a.g.e., s. 76-77

3. Hoca'yı mal-mülk, köle ve cariye sahibi gösteren hikâyeler de Nasrettin Hoca hikâyesi değildir. Çünkü Nasrettin Hoca hikâyelerinin özelliği, ömür boyu süren bir yoksulluğu yansıtmalarıdır.

4. Bir hikâyede çapkınlık, iffetsizlik, kadın ihaneti varsa, bu hikâye Nasrettin Hoca'nın değildir. Hoca'nın evlendikten üç ay sonra karısının doğurduğunu, Hoca'nın da bu çocuğa, dokuz aylık yolu üç ayda bitirdiği için, cüz kesesi aldığını anlatan hikâye, eski Arap kaynaklarında görülmüştür. (Cüz kesesi: İlkokul çocuklarının Kur'an cüz'lerini koyduğu torba)

5. Bir hikâyede Hoca hasis gösteriliyorsa, o hikâye de gerçek Nasrettin hikâyesi olamaz, çünkü gerçek Nasrettin hikâyeleri hasisliği yerer: Av için tazı isteyen bir hasise, Hoca'nın semiz bir çoban köpeği götürüp: -- İrliliğine bakma, bu hayvan senin kapıda, on güne kadar tazı haline gelir! dediğini anlatan hikâye gibi.

6. Bir hikâyede Hoca, maddi kuvvetle güçlü bir insan, çevik bir delikanlı canlılığında gösteriliyorsa, bu hikâye Hoca'nın olamaz, çünkü bizim Hasrettin Hocamız, güçlüklerini kol kuvvetiyle değil, Dede Korkut gibi akıyla çözer.

7. Bir hikâyede dalkavukluk, iki yüzlülük, çıkarıcılık varsa, Hoca bir paşa ya da büyük adamın emrinde gösteriliyorsa, bu hikâye Hoca'nın değildir. Bunlar, kimi İncili Çavuş hikâyeleri gibi, yabancı kaynaklardan geçerek Hoca'ya yakıştırılmış hikâyeler olabilir.

8. Bir hikâyede hoca dik başlı, dilediğini zorla yaptırabilen bir tipte gösteriliyorsa, bu hikâye de Hoca'nın değildir. Çünkü Nasrettin Hoca, güçsüz, fakara, yoksul insanın simgesidir.

9. Bir hikâyede tasavvuf, ezel, ebed sorunları anlatılıyorsa bu hikâye Hoca'nın olamaz, çünkü gerçek Nasrettin hikâyeleri, tasavvufu ilgisiz, hatta çoğunlukla tasavvuf taslayanların karşısındadır. Böyle tasavvuf taslayan bir dervişin Hoca'ya: -Benim eşeğimin ön ayakları maşırıkta, (gün doğusunda) art ayakları magrupta (gün batısında)dır!... demesine karşılık Hoca'nın: - Bre dah! De bakalım, bu eşek nereye gidecek? sorusunu yöneltmesi, onun kişiliğindeki bu özelliği belirtmektedir.

10. Son olarak, bir hikâye uzunsa, anlatılması dakikalar, okunması sahifelerce sürüyorsa, bu hikâye de gerçek Nasrettin hikâyesi değildir. Çünkü Nasrettin Hoca hikâyesinin özelliği, özdeyiş gibi kısa oluşu, diyeceğini, tek çizgide karikatür çıkaran sanatçı gibi, tek cümle, hatta tek kelimeyle söyleyişidir.

Nasrettin Hoca'nın kimliğini ve onun etrafında oluşan fıkraları böylesine sıkı bir elemenden geçirme tavrının yanı sıra bu tutumu eleştirenler de vardır. Seyfi Karabaş, "Kişi Nasreddin Hoca'dan Nasreddin Hoca Olgusuna" başlığı altında ortaya koyduğu düşüncelerini şöyle özetler: "Kimi toplumsal olaylar kendi yasaları çerçevesinde bir yere dek geliştikten sonra, kendilerini simgeleyecek bir insan (onlara yön verecek bir insan) yoksa, yaratırlar; temel olan bir toplumsal tepkinin dile gelmesidir, o tepkinin sözcülüğünü yapan insan değil. 'Nasreddin Hoca' bir kişi

olmaktan çok bir olgu olarak önemli olduğundan, temelde araştırılması gereken şey bu olgunun nitelikleriyle ilintili olduğu toplum için taşıdığı anlam(lar)dır.”¹⁰

Öcal Oğuz da Nasrettin Hoca’yı bir mekâna bağlama, belli bir düşünüş ve davranış tarzının kalıpları içinde görme arzusuna itiraz eder. Ona göre “Nasreddin Hoca fıkraları, geçtiği her devirden, yaşatıldığı her çevreden, sözlü geleneğin kuralları içinde etkiler taşıyarak günümüze ulaşan halk bilimi ürünleridir. Bu ürünleri yaşatan her çevre ve her zümre doğal olarak, bu ürünlerde kendi varlığını görecektir.”¹¹ “Nasreddin Hoca fıkralarına, Nasreddin Hoca’nın eseri gözüyle bakılamaz. Birer edebi eser olmasının yanında, bu fıkralar bir halk bilimi metnidir.”¹² “Nasreddin Hoca, belli bir zamanın, belli bir mekânın ve belli bir grubun temsilcisi olarak kabul edilirse, yeni fıkralarının üretilmesinin önüne geçilmiş olur. (...) Yüzyılımızın insanının Nasreddin Hoca fıkrası üretmesi, Nasreddin Hoca fıkralarının dejenere olması ve Hoca’nın kişiliğine saygısızlık edilmesi şeklinde algılanmamalıdır.”¹³

İşte size son zamanlarda üretilmiş bir Nasreddin Hoca fıkrası:

Bir grup üniversite öğrencisi Türkçenin kullanımı konusunda kendi aralarında tartışır. Öğrencilerden bir kısmı Türkçe’nin içinde batı dillerindeki bazı kelimelerin Türkçe’de kullanılabileceğini savunurken, bir kısmı da bu kelimelerin Türkçeyi bozduğunu, bunların kullanılmaması gerektiğini savunurlar. Bir karara varamayan öğrenciler Nasreddin Hoca’ya danışmanın uygun olacağını düşünüp Hoca’ya giderler:

-- Hocam, Türkçe’de “evet” yerine “o.k.” demek uygun mudur?

Nasreddin Hoca:

-- Herald yani!

Diye cevap verir.¹⁴

2002 yılının Nisan ayında üniversite öğrencileri arasından derlediğim, yukarıdaki fıkranın bir benzeri de şöyle:

Nasrettin Hoca’ya sormuşlar: İngilizce konuşmak günah mıdır?

Hoca cevap vermiş: Yes.

Nasrettin Hoca’yı belli bir zamana, mekâna, yaşam tarzına hapsederek bu fıkrayı nereye koyacağız? Yok saymamız elbette mümkün değildir. Bu fıkrayı derleyip yazıya geçirirken “Nasrettin Hoca adını kaldırıp yerine başka bir isim koyalım” veya “Nasrettin Hoca’nın cevabını şu yönde değiştirelim” diyebilme

¹⁰ Karabaş, a.g.e., s. 317

¹¹ Öcal Oğuz, Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları, Ankara 200, s.61-62

¹² Oğuz, a.g.e., s. 62

¹³ Oğuz, a.g.e., s. 63

¹⁴ Metin Ekici, “Halk, Halk Bilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, Milli Folklor, sayı: 45, Bahar 2000, s. 8

hakkına sahip miyiz? Bunu yapsak da halkın ürettiği ve sözlü gelenek içinde yaşattığı yeni ürünlerin oluşumunun önüne geçebilir miyiz? Son bir soru: Böyle bir çaba, hangi amaca hizmet edecektir?

Nasrettin Hoca ile ilgili bu tür tartışmaların son yıllarda değil, çok önceden başladığı anlaşılıyor. 1936 yılında yayımladığı eserinde Edmond Saussey, “hakkında şüpheli bir tarihten başka bir şey bilmediğimiz tarihi Nasreddin Hoca’nın bizim için hiçbir önemi yoktur. Onun diye anlatılan fıkralarda –aslında acele bir tetkik bile bunların hemen hepsini beynelmilel temlere götürmeye yetecektir- aranacak hiçbir hakikat esası yoktur”¹⁵ diyerek Nasreddin Hoca fıkralarını halkın yarattığını ifade ederken 1969’da Berlin’de sunduğu bir bildirisinde Pertev Naili Boratav, şu görüşleri ortaya koyar: “Bana kalırsa Hoca’mızı budalalıklarından, saçmalıklarından arındırarak temize çıkarmak istemek ve onda ‘ideal ve tek bir ilk-tip’ aramak da boş bir emektir. Ünlü kişilerin biyografyalarını yazmaya meraklı kimi araştırmacılar Nasreddin Hoca’yı bir aydın, bir bilgin, hatta bir soylu devlet adamı görmek istiyorlar; bazıları ise onu, toplum bilincinin sözcüsü, kusursuz bir halk bilgisi olarak düşünüyorlar. Bu iki eğilimden birini ya da ötekini tutanlar geleneğin Hoca’ya mal ettiği fıkraları, kendi öznel mihenklerine göre kümeleyip, kendi düşüncelerine göre biçimlendirdikleri bir Hoca’nın kişiliğine layık görmediklerini afaroz edip atmakta direniyorlar. Bana göre Nasreddin Hoca, belli bir ‘halk edebiyatı’nın, boy boy, çeşit çeşit insan tiplerini kendi kişiliğinde birleştirmiş nadir çehrelerinden biridir.”¹⁶

Boratav, yapılması gerekenler konusundaki önerilerini de şöyle sıralıyor: “Hoca’nın fıkralarını inceleme konusunda önemli olan, bir yandan onunla, ona kendi kimliklerinden şu veya bu çizgileri vermiş olan gerçek, ‘tarihlik’ kişiler arasındaki benzerlikleri, ortak yönleri bulup çıkarmak, öte yandan da, bütün dünya milletlerinin ortak malı, veya bir millete, bir bölgeye özgü olan hikâyeler arasında, Hoca’nın adına mal edilenlerin nasıl ve ne sebeplerle yer, ad ve çağ değiştirdiklerini açıklamaktır.”¹⁷

Saim Sakaoğlu, Nasrettin Hoca fıkralarının bilinen örneklerinden uzaklaşılan örneklerini yorumlarken bunların ya Nasrettin Hoca’yı aşağılamak amacıyla kasıtlı olarak ortaya konulduğunu, ya da fıkra tipinin yer değiştirmesiyle bu çeşitliliğin ortaya çıktığını belirtir. Ona göre “masal, efsane, fıkra gibi anlatılarda kahraman / karakter / tip / kişi kolaylıkla değişip yerini bir başkasına bırakabilir.”¹⁸

SONUÇ

1.Fıkra tipinin oluşmasına zemin hazırlayanın kişiliğini ve yaşamını ayrı, bundan hareketle ortaya konulan fıkra metinlerini ayrı düşünmek gerekir. Fıkra tipi, halkın bir çeşit sözcüsü olarak ortaya atılan ve halk tarafından şekillendirilen bir

¹⁵ Saussey, a.g.e., s. 63

¹⁶ Pertev Naili Boratav, Folklor ve Edebiyat-II, İstanbul 1983, s.309

¹⁷ Boratav, a.g.e., s. 309-310

¹⁸ Saim Sakaoğlu, “Nasreddin Hoca’nın Fıkralarında Açık Saçıklık”, Nasreddin Hoca’ya Armağan (Haz. M.Sabri Koz), İstanbul 1996, s. 302.

kişiliktir. Belirli bir kişi ile sınırlı değildir. Fıkra tipleri bazen yer değiştirebilirler. Nasrettin Hoca fıkralarının bir kısmının da böyle bir değişim sonucunda ortaya çıktığını unutmamak gerekir.

2. Bir fıkrayı üreten toplum, fıkradaki tipi düşünmemiştir. Örneğin, "Nasrettin Hoca bir gün ..." diye başlayan bir fıkroyu "adamın biri bir gün ..." veya "hocanın biri bir gün ..." biçiminde de başlatmak mümkündür. Bu durumda fıkradaki mesaj veya espri değişmeyecektir. Fakat, "Nasrettin Hoca" imajını bilinçaltına yerleştirmiş olan toplumun bireylerine bu fıkra anlatıldığında dinleyiciyi ilk cümleden itibaren gülmeye ve düşünmeye hazırlamış, hatta bir anlamda zorlamış oluruz.

3. Şu fıkra Nasrettin Hoca'nındır, şu değildir yargısına varmanın güçlüğü ortadadır. Bunu yaparken hangi ölçüyü kullanacaksınız ve hangi gerekçeyle bu ayıklama işlemi gerçekleştireceksiniz? Burada araştırılması gereken asıl sorun, Nasreddin Hoaca adına bağlanan bir fıkranın topluma mal olup olmadığıdır. Bir tek kişinin anlattığı veya sadece bir iki eserde kayıtlı bulunan bir fıkroyu fıkra tipine bağlamak elbette doğru olmayacaktır. Ancak, toplumun denetiminden geçerek anonim nitelik kazandığı zaman, beğensek de beğenmesek de artık o, bir Nasrettin Hoca fıkrasıdır.

4. Bir fıkra tipine bağlı olarak anlatılan herhangi bir fıkra, o tipin asli özelliklerini taşııyorsa o fıkroyu yok saymak, uydurulmuş, yakıştırılmış gibi değerlendirmeler yapmak yerine, o fıkranın oluşumunu hazırlayan sebepleri araştırmak gerekir kanısındayım. Zaten bir fıkra, bünyesinde barındırdığı fıkra tipinin özelliklerine ters düşen unsurlarla örülü ise kolektif şuur, o fıkroyu kısa bir süre sonra saf dışı bırakacaktır. Hatta bu tür fıkralar yayılmadan kaybolmaya mahkumdurlar.

ABSTRACT

The most famous Turkish anecdote hero is Nasrettin Hodja. There are many troubles to make survey about him. Did he live really? Where was he born and where did he live? What was his job? To respond these questions is quite hard. His fame expanded through the world. Therefore, there are a lot of anecdotes about him. Whereas, it is impossible that all of anecdotes belong to him. However, they are each of the anecdotes is literary text. We have to consider these anecdotes as so and research the reasons and results on how the texts have come about.